

Bordás Bertalan

„Humanitárius szédelés” és „turkophil tüntetések”

A brit és a magyar sajtó és közvélemény párhuzamai
az 1875–1878-as nagy keleti válság idején*

Bevezetés és kontextus

Az 1870–1871-es francia–porosz háború, a német egység nemzetközi szenzációt kiváltó megvalósulása, a kolerajárvány (1872), a tőzsdekrach (1873) és az azt követő gazdasági válság megrázta az európai nagyhatalmokat. Az Oszmán Birodalom hercegovinai szláv alattvalói 1875-ben – részben a fent említett válság, részben a pánszláv érdekeket szolgáló egységábrát gondolatának hatására – felkelést robbantottak ki, majd később Montenegrót és Szerbiát kérték fel ügyük támogatására.¹ A konfliktus hetek alatt nemzetközi válsággá terebélyesedett, amely csaknem három évig (1875–1878) meghatározta a nagyhatalmak nemzetközi politikáját és a sajtó napirendjét, végül az 1878-as berlini kongresszus és a berlini béke rendelkezett végkimeneteléről.

A válság kezdetén az orosz vezetés garanciákat akart szerezni a balkáni befolyási övezet felosztására. Így a Német Császárság, Ausztria–Magyarország és Oroszország között már létező (a három császár egyezménye, 1873) szövetség szellemében titokban létrejött a reichstadi egyezmény (1876), majd a budapesti egyezmény (1877).² Mivel azonban a konstantinápolyi konferencián a békés megoldást kereső tárgyalások meghiúsultak az oroszok és a törökök között, valamint korábban Szerbia is bekapcsolódott a konfliktusba, ezért II. Sándor cár végül a nagyhatalmi garanciákon túl elérkezettnek látta az időt a katonai beavatkozásra. 1877. április 24-én így kitört az orosz–török háború.

A háborút és az ahhoz tartozó nagyobb politikai folyamatot, a nagy keleti válságot kitüntetett figyelemmel kísérte a korabeli európai sajtó – köztük az Osztrák–Magyar Monarchia és az Egyesült Királyság legjelentősebb politikai lapjai. A válság szintén komoly hatással bírt az egyes országok közvéleményére. 1876

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ *Balkán kronológia I. Birodalmak szorításában, 1700–1878*, szerk. Demeter Gábor, Bp., Sofia, Institutza Istoricheski Izsledvaniya, BAN, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2020, 197–199.

² DIÓSZEGI István, *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a 19. század második felében*, Bp., Vienna, München, Teleki Laszlo Stiftung, 1998, 205–212.

októberének végén Budapesten diákok vonultak utcára, néhány hónap múlva Nagy-Britanniában, Londonban és más nagyvárosokban kormánypárti tüntetések zajlottak. Később, 1878-ban pedig Nagy-Britannia és Ausztria–Magyarország szorosán együttműködött a Balkánon elért orosz sikerek semlegesítése céljából, valamint közösen fenyegették Oroszországot egy háború esetén.³ A dolgozat azt vizsgálja, hogy a brit háborúpárti média elbeszélését hogyan vették át a vezető magyar politikai lapok, illetve hogy az formálhatta-e a bel- és külpolitikát.

Az 1870-es években Ausztria–Magyarország nemzetközi politikai céljait a különböző szintű belpolitikai aktorok határozták meg. A válság kezdetén a császár és külügyminisztere, gróf Andrássy Gyula, illetve a bécsi katonai körök látszólag nem voltak érdekeltek az oroszellenes politikai fellépésben, Andrássy pedig korábban a három császár egyezményéhez adta támogatását.⁴ A magyar politikai elit azonban nem támogatta szövetségi politikáját, és a legcsekélyebb együttműködést sem fogadta el a szláv érdekeket támogató hatalommal. A Magyar Királyság integritásának elvesztésétől való félelmükben, valamint az 1849-ben orosz fegyverekkel leverett forradalom kudarcára emlékezve a magyar elit igyekezett elkerülni, hogy a Monarchia még több szlávok lakta területet kebelezzen be.

A modern magyar politikai identitást és magatartást mindezek miatt oroszellenes, illetve törökbarát érzelmek jellemezték.⁵ Andrássynak ezért meg kellett találnia a módját, hogyan követheti egyszerre a császár politikáját, őrizheti meg tanácsadói bizalmát, és csendesítheti le a kritikus hangokat Magyarországon éppúgy, ahogy a Lajtán túl törvényhozó testületében, a Reichsratban.⁶ Egy esetleges oroszbarát politikával nemcsak a magyar közvéleményt haragíthatta volna magára, hanem a pánszláv mozgalom tényleges győzelmével a Monarchia integritására is veszélyt jelentett volna. Másrészt egy szigorú oroszellenes politika veszélyeztethette azt a szövetséget, amely a Monarchia szomszédjainak jóindulatát és katonai szövetségét biztosította. A válságból való kilábalás jegyében 1875. december 31-én megszületett az úgynevezett Andrássy-jegyzék, amely egy sor reformot tartalmazott a lázadó területek lakosai számára anélkül, hogy veszélyeztette volna az Oszmán Birodalom integritását. Az oszmán vezetés ugyanis kétségbeejtő helyzetben volt, mivel az állam már 1875 októberében csődbe ment, és a hitelezői is elvesztették bizalmukat.⁷ A birodalom integritása ezért erősen függött a szomszédos nagyhatalmak jóindulatától és közvetítésétől.

³ SCHMIDT, Rainer F., *Die gescheiterte Allianz: Österreich–Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrássy (1867 bis 1878/79)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1992, 383–420.

⁴ HEISZLER Vilmos, *Az osztrák katonai vezetés és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1882 között*, Bp., Akadémiai, 1984, 70–77.

⁵ MENYHÁRT Lajos, *A három császár szövetsége és a magyar politikai közvélemény a keleti válság idején 1875–1878 = Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica*, 5(1966), 44.

⁶ ZACHÁR József, *Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom: 1861–1881*, Bp., Akadémiai, 1981, 230–234.

⁷ DEMETER 2020, i. m. 201.

A magyar sajtó szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia döntéshozatalában

A Monarchia döntéshozói a kiegyezést követően nem hagyhatták figyelmen kívül a birodalomfelek közvéleményét. Andrassy közös külügyminisztereként igen gyorsan átvette elődei módszereit: a sajtó feletti kontroll érvényesítése érdekében hivatalának sajtóosztályán több titkos ügynököt, valamint írókat és közvetítőket (például Ludassy Mór, Dóczi Lajos) alkalmazott. Kimondott magánvéleménye azonban az volt, hogy „amíg a császár és a küldöttségek bizalmát élvezi, addig nincs szüksége a sajtóra”.⁸ Arról is rendelkezünk bizonyítékkal, hogy a minisztérium megpróbált befolyást gyakorolni a brit lapokra: számlák bizonyítják a *Daily Telegraphban* és a *Timesban* megjelenő, a minisztérium által inspirált cikkek létezését, de nem tudjuk pontosan, hogy ez a finanszírozás milyen hatékonysággal működhetett.⁹

Figyelembe véve a piaci nehézségeket és egy lap indításának kezdeti kiadásait, egy napilap megjelentetésének költségei magasak voltak a Monarchiában. A kaución és a kolportázon túl, a kiadói piacon az évtized második felétől a politikai elithez szorosan kötődő, monopolhelyzetben lévő óriások (Athenaeum és Franklin Társulat) osztoztak.¹⁰ A hazai politikai sajtó így egészen 1875-ig követte a pártok szerinti megoszlást, majd a régi Deák-párt szakadása és fúziója után megszülető Szabadelvű Párt, és a Falk Miksa által szerkesztett félhivatalos orgánium, a *Pester Lloyd* létrejötte után a balközép ellenzék lapjai is kénytelenek voltak újrapozícionálni magukat. A Tisza Kálmán vezette párt szócsöve lett a kis számban eladott – viszont egy darabig sikeres –, Csernátony Lajos által szerkesztett *Ellenőr*. A Szabadelvű Párthoz kötődött a „magyar *Timesnak*” becézett, Jókai Mór által szerkesztett *A Hon*. Míg a *Pesti Napló* a fúzió után is meg tudta tartani liberális olvasóit, addig a *Pester Lloyd* a külföldi hírek fontos forrása maradt, de a hivatalos lapok státusza felé közelített, ezért kiesik jelen tanulmány tárgyköréből. Különös volt a politikai hovatartozás és oldalváltás tekintetében a *Reform*, amely a pártfúziót követve beolvadt a *Pesti Napló*ba. A balközép ellenzéki orgániumhoz, az *Egyetértés*hez hasonlóan így a *Pesti Napló* is nyíltan bírálhatta az ország külpolitikáját.¹¹

Míg a Lajtán túl a sajtószabadságot az abszolutista korszak sajtótörvényei (az 1862-es sajtópátens) korlátozták, addig Magyarországon az 1848-as törvények (XVIII. cikkely) léptek életbe, magukkal hozva a relatív sajtószabadság átmeneti korszakát.¹² A sajtó befolyását azonban több tényező is korlátozta. A lakosságnak mindössze 6%-a rendelkezett választójoggal, az írni-olvasni tudók aránya pedig

⁸ DEÁK Ágnes, TAMÁS Ágnes, *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860–1875*, Pécs, Kronosz, 2021, 98.

⁹ *Uo.*, 114, 559.

¹⁰ BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 179–185; DEÁK, TAMÁS 2021, i. m. 90–99, 318–333.

¹¹ BUZINKAY 2016, i. m. 201–204, 206–208.

¹² *Uo.*, 180.

1880-ra alig érte el a 40%-ot.¹³ A Lajtán túli sajtó cenzúrából fakadó korlátaitól függetlenül a félhivatalos és nem hivatalos, liberális lapok igyekeztek nyomást gyakorolni a birodalom külpolitikájára,¹⁴ hatásuk – különösen 1878-at tekintve – jól dokumentált.¹⁵ A vizsgálat ezért a fentebb említett magyar lapokra terjedt ki.

Történetírás, módszer és keret (külpolitika és keretelemzés), korlátok

A nagy keleti válság sokat kutatott téma a történetírásban. A britek szerepéről írt könyvek soráról beszélhetünk – mint például R. William Seton-Watson,¹⁶ David Harris,¹⁷ Richard Millman¹⁸ vagy Milos Ković¹⁹ művei –, de számos feldolgozást találunk az osztrák–magyar külügyek történetéről is. G. H. Rupp könyve²⁰ az osztrák–oroszl kapcsolatokot vizsgálta, míg Diószegi István²¹ a német–magyar kapcsolatokat, Rainer F. Schmidt²² pedig Németország, Ausztria és Anglia megücsült szövetségét tárgyalta. Ezek a szerzők azonban hajlamosak voltak az állam és a döntéshozó nézőpontját felvenni, kevésbé figyelve a diplomácia belpolitikai faktoraira. A diplomáciát befolyásoló közvélemény és a mögöttes tényezők feltárásával az a célunk, hogy kiegészítsük az osztrák–magyar külügyekkel kapcsolatos, már meglévő ismereteket.²³

A vizsgálat során a tanulmányban két módszert alkalmazunk. A brit és a magyar politikai sajtó közötti párhuzamok megfigyelésére keretelemzést végzünk. A keretezés arra a folyamatra utal, ahogyan adatainkat rendszerezünk, kategorizáljuk az

¹³ KATUS László, *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*, Pécs, Bocz Nyomdaipari Kft., 2012, 370, 519.

¹⁴ Olyan orgánumok, mint a *Neue Freie Presse*, *Morgenpost*, *Neues Wiener Journal*, *Neues Wiener Tagblatt*, *Wiener Allgemeine Zeitung*, *Die Presse*.

¹⁵ LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*, Bp., L'Harmattan, 2002, 33–44; ld. továbbá HORST, Haselsteiner, *Öffentliche Meinung oder Meinungspluralität. Zum Widerhall der Okkupation in der Deutschsprachigen Presse der Donaumonarchie = Otpor austrougarskoj okupaciji 1878.*, szerk. Ekmečić, Milorad, Sarajevo, Godine u Bosni i Hercegovini, 1978, 220–233.

¹⁶ SETON-WATSON, R. William, *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*, London, Macmillan & Co., 1935.

¹⁷ HARRIS, David, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878. The First Year*, Stanford, Stanford University Press, 1936.

¹⁸ MILLMAN, Richard, *Britain and the Eastern Question. 1875–1878*, Oxford, Oxford University Press, 1979.

¹⁹ KOVIĆ, Milos, *Disraeli and the Eastern Question*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

²⁰ RUPP, George Hoover, *A Wavering Friendship. Russia and Austria 1876–1878*, Philadelphia, Porcupine Press, 1978.

²¹ DIÓSZEGI 1998, i. m.

²² SCHMIDT 1992, i. m.

²³ Ld. MENYHÁRT 1966, i. m. 43–63; SÁNDOR Tamás, *Tömegmegmozdulások Budapesten a dualizmus első évtizedeiben 1873–1903*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010.

eseményeket, neveket és a történet, azaz a narratíva minden más elemét. A folyamat része, hogy megtaláljunk bizonyos diszkurzív jeleket, amelyek segítenek mintákat azonosítani magyarázatokban, megoldásokban, kontextusban, nyelvtípusokban, definíciókban, történeti asszociációkban, metaforákban és morális érvelésekben.²⁴ Az elemzés során azonosítjuk a brit eredetű híreket a magyarországi lapokban (*Pesti Napló*, *A Hon*, *Ellenőr*, *Egyetértés*), visszavezetjük a forrásanyaghoz, azaz egy adott eseményről vagy cikkről szóló brit sajtóvisszhanghoz, és nyomokat keresünk arra, hogy az adott témában hasonló álláspontot fogadott-e el.

A brit és a magyar újságcikkek kiválasztásának szempontjai a következők voltak: a) az említett magyar újságok közül egyben vagy többen volt implicit vagy explicit hivatkozás/utalás egy brit cikkre/levelezésre/táviratra/parlamentari vagy egyéb politikai felszólalásra, és b) olyan brit hírcikkeket választottunk ki, amelyek a válsággal kapcsolatban megemlégték Ausztria–Magyarországot, illetve hogy milyen külpolitikai magatartást kellene tanúsítani – akkor is, ha a magyarországi lapok nem hivatkoztak a szóban forgó cikkre. Ez utóbbi kritérium rávilágít a kutatás korlátaira. Bármennyire is törekszünk a pontos történeti bemutatásra, egyértelműen nem állíthatjuk, hogy a közvéleményt kizárólag politikai cikkek és a sajtó brit ágensei befolyásolták, és azt sem, hogy az Ausztriáról szóló brit vélemény kizárólag a magyarországi csatornákon keresztül jutott el a hazai vagy a birodalmi közvéleményhez. Figyelembe kell vennünk, hogy a magyar lapokon kívül a nyilvánosságnak más eszközei is voltak az információszerezésre. Nemcsak különböző csatornákon, hanem bécsi folyóiratokon keresztül, illetve – az említett hírcikkek más forrásaiból ítélve – a német vagy a francia sajtón és hírügynökségeken keresztül is. Tekintettel a jelen tanulmány fókuszára, a brit sajtó hatásán kívül más újságokra nem kívánunk kitérni.

Másodsor: a középpontban a közvélemény által a döntéshozatalra gyakorolt nyomás kérdése áll, ezért a tanulmány a külpolitikai elemzést alkalmazza, amely a médiára, az érdekcsoportokra és a közvéleményre független tényezőként tekint a politikai döntéshozatal folyamatában.²⁵ De mi is az a közvélemény? David L. Weakliem szerint a kifejezés már a 18. században megjelent, de először Lord Russel használta mai értelmében 1823-ban: „divatos rámutatni a közvélemény nöttön növekvő befolyására [...]”.²⁶ A Weakliem munkájában idézett John Plamenatz²⁷ pontosabb definíciót ad, miszerint a közvélemény nem feltétlenül a nyilvánosság hangja, hanem a kormányzáson és annak hierarchiáján kívüli, de ahhoz elég közel álló vélemények összessége, amely elég közel létezik a hierarchiához, hogy megfogható legyen és közvetett befolyást gyakoroljon. A 19. század óta, az

²⁴ KITZINGER, Jenny, *Framing and Frame Analysis = Media Studies: Key Issues and Debates*, ed. Devereux, Eoin, London, Sage Publishers, 2007, 134–161.

²⁵ BREUNING, Marijke, *Foreign Policy Analysis*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 54–64, 120–123.

²⁶ Idézi WEAKLIEM, David L., *Public Opinion*, Cambridge, Polity Press, 2020, 2.

²⁷ PLAMENATZ, John, *Public Opinion and Political Consciousness = Political Studies* 29(1975), 342–351.

oktatáshoz való szélesebb hozzáférés révén, a köz egyre inkább be tudott kapcsolódni a politikába, és ki tudott jutni a médiapiacra. A társadalmi egyenlőtlenségek e tekintetben azt jelentették, hogy míg az elit, a középosztály és bizonyos csoportok hozzáférhettek az újságokhoz és nagyobb mértékben hallathatták hangjukat, addig más csoportok legfeljebb a szakpolitikával szembeni ellenálláshoz folyamodhattak.²⁸ A politikai vagy médiaelitnek különböző eszközök, mint például a keretezés (framing) és a témakiemelés (priming) állnak rendelkezésére a napirend meghatározásához és előmozdításához.²⁹ Walter Lippmann úttörő könyvében és az azt követő szakmai vitában arra a következtetésre jutott, hogy a közvélemény nem koherens, hanem erősen képlékeny jelenség, és ezért nem szolgálhat a politikaformálás szilárd alapjául.³⁰ Noam Chomsky és Edward S. Herman Lippmannt is említő munkájukban azt állítják, hogy a kommunikáció úgynevezett propagandamodellje van érvényben. A szerzők szerint az interperszonális kapcsolatok, a tulajdonosi viszonyok, a reklámpiacok és a reklámengedélyek, az újságírók szelekciója és az öncenzúra mind az elit javára befolyásolják a politikai napirend meghatározását. Mindeközben pedig a közönségnek nincsenek eszközei a média ellenőrzésére, és egy központosított piacon a propagandamodell hatékonyabb.³¹

Jelen tanulmány az ő tézisüket alkalmazva él azzal a hipotézissel, hogy az osztráknál szabadabb magyar piacot nagymértékben befolyásolták a tory pártnak kedvező lapok, s így közvetve a brit politikai elit. Bár a fent említett munka elsősorban 20. századi eseteket vizsgál, és némi szkepticizmusra adhat okot az elmélet 19. századi esetre való alkalmazása, Curran és Seaton hivatkozott munkája is alátámasztja azt a tézist, hogy a sajtópiaci monopólium már a 19. század közepén biztosította az elit számára a hírközlés feletti ellenőrzést Angliában.³² Az elit megszelídítette az 1840-es évek radikális sajtóját, az 1860-as évekre a piacot óriási médiavállalkozások uralták, az általuk kiadott prominensebb lapok pedig szorosan kötődtek a politikai pártokhoz. Nem meglepő, hogy a Gladstone-korszak liberális politikusai a sajtóra kifejezetten mint a tömegek irányításának eszközére tekintettek.³³

²⁸ WEAKLIEM 2020, i. m. 2–4.

²⁹ MOY, Patricia, TEWKSBURY, David, RINKE, Eike Mark, *Agenda-Setting, Priming, and Framing = The International Encyclopaedia of Communication Theory and Philosophy*, ed. Jensen, K. B., Rothenbuler, E. W., Pooley, J. D., Craig, R. T., Malden, Wiley & Blackwell, 2016, 1–13.

³⁰ LIPPMANN, Walter, *Public Opinion* [1922], New Brunswick, London, Transaction Publishers, 1998.

³¹ HERMAN, Edward S., CHOMSKY, Noam, *Az Egyetértés-gépezet, A tömegmédiá politikai gazdaságtana*, Bp., L'Harmattan, 2011, 13–20, 54–58.

³² CURRAN, James, SEATON, Jean, *Power without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain*, London, New York, Taylor and Francis, 1997.

³³ *Uo.*, 22–25, 39.

Brit belpolitika és sajtó, 1875–1878

Mivel a brit médiumok nemcsak tükrözték, hanem galvanizálták a belpolitikát, a brit politika rövid összefoglalása szükséges ahhoz, hogy megértsük az újságok megosztottságát és álláspontjait. Az 1870-es évek brit politikáját nemcsak a két nagy párt – a Konzervatív Párt (a toryk) és a Liberális Párt – határozta meg, hanem vezetőik, Benjamin Disraeli (Lord Beaconsfield) és W. E. Gladstone is. Elképze- léseikre nagy hatással volt a Palmerston miniszterelnöksége alatti évtizedek kül- politikája, amely a liberális/birodalmi politikát valósította meg a gyakorlatban.³⁴ Disraeli riválisát, Gladstone-t legyőzván másodszer is miniszterelnök lett 1876-ban. Miután elnyerte a korona támogatását (a Lord Beaconsfield címmel együtt), a kabinet tagjaihoz képest is kivételesen erős pozíciót szerzett magának. Növekvő hatalmának egyik áldozata régi szövetségese, Lord Derby volt. Derby külügymi- niszterként naplót vezetett, és feljegyezte a szerkesztőkkel és más sajtószemélyi- ségekkel folytatott találkozóit.³⁵ Annak ellenére, hogy nem ő volt az egyetlen miniszter, aki távozott a kormányból a krízis éveiben, a liberális ellenzék által hangoztatott bolgár atrocitások a kormány külpolitikájára és az oszmán szövetség- esekkel való kapcsolatára irányították a figyelmet. A viták egyaránt megosztották a közvéleményt és a politikai pártokat.³⁶ 1876 nyarára a török szövetség kérdése egyre fontosabbá vált, mivel az oszmán basi-bazouk csapatok vérbe fojtották a lázadó tartományokat, kegyetlenkedéseket, atrocitásokat követtek el a civilek ellen, majd Szerbia és Montenegró orosz tanácsadók támogatásával kezdett háborúba.³⁷ A válság idején egyes brit miniszterek és államférfiak, mint Lord Salisbury és Lord Carnarvon, a válság oroszoknak kedvező, a balkáni népek küzdelmei iránt rokon- szenvet tanúsító, keresztény és humanitárius megoldását támogatták. A nézetelté- rések jelentős váltásokhoz vezettek a kabinetben és mindkét nagy pártban.³⁸ Aho- gyan a konzervatív kormány és a kabinet is megosztott volt, úgy a liberálisok is az agitáló „gladstoniánus” radikálisok és a gyakorlatiasabb, kereskedelmi meg- fontolások mentén politizáló, „békepárti” whigek táboraira szakadtak.³⁹

A brit politikusok hivatalosan évtizedekkel a balkáni válság előtt felhagytak a lapok közvetlen finanszírozásával, az úgynevezett. szubvencionálással, ennek

³⁴ SWARTZ, Marvin, *The Politics of British Foreign Policy in the Era of Disraeli and Gladstone*, London, Palgrave Macmillan, 1985, 10–23.

³⁵ *The Diaries of Edward Henry Stanley, 15th Earl of Derby (1826–1893). Between September 1869 and March 1878*, ed. Vincent, John, London, Offices of the Royal Historical Society, Univer- sity College London, London, 1994.

³⁶ Az ellenzék és vezetője, Gladstone sikeresen kampányolt *The Bulgarian Horrors and the Question in the East* (A bolgár borzalmak és a keleti kérdés) című röpiratával 1876-ban és az 1879-es Midlothian-kampányban.

³⁷ KOVIĆ 2011, i. m. 122.

³⁸ 1878-ban Salisbury váltotta Derbyt, Hardy a Lordok Házába került, F. A. Stanley (Derby testvére) hadügyminiszterként jutott a kabinetbe, Carnarvon lemondása után Hicks Beach lett a gyarmatügyi miniszter. SWARTZ 1985, i. m. 85.

³⁹ KOVIĆ 2011, i. m. 84; SWARTZ 1985, i. m. 40–41, 74–75.

ellenére a Konzervatív Párt Montague Corry⁴⁰ miniszterelnöki titkár segítségével mégis támogatott egyes lapokat. Nem kellett egy év, hogy a háborúpárti média felkorbácsolja a ruszofób indulatokat a lakosság körében. A Hyde Parkban és a nagyobb vidéki városokban tömegek tüntettek a háború ellen, majd még többen mellette. Így a lapok 1877 végére felszították a háborús indulatokat a szigetországban. A válság utolsó hónapjaiban egy Dzsingó nevű kutyát emlegető utcai dal nyomán megjelent a „dzsingóista” kifejezés, amely a ruszofób nézetek híveire vonatkozott, illetve azokra, akik Lord Beaconsfieldet és a kemény külpolitikai intézkedéseket támogatták. A dzsingóizmus egyúttal a közvélemény polarizálódását is jelezte, mivel a konzervatívok a nemzeti érdekek lobogója alatt oroszellenes érzéseket közvetítettek a munkásosztály felé.⁴¹

Az újságok vagy a béke érveit támogatták, vagy szenzációkeltésre és a nyilvánosság bevonására törekedtek. G. Carlslake Thompson összefoglalása szerint, amely még ma is igen részletes betekintést nyújt a korszak médiaszférájába,⁴² a korban kiemelkedő lap volt a „tory-mohamedán” jelzővel illetett, de a címke ellenére is népszerű *Daily Telegraph*.⁴³ A *Daily News*, a *Pall Mall Gazette* (P. M. G.), a *Standard* (esti kiadásában a *London Evening Standard*), a *Spectator* és a *Globe* a szenzációt hirdető lapok közé tartoztak.⁴⁴ Az egyik legmegbízhatóbb és legpártatlanabb újság a *The Times* volt, és bár az igazgató, J. C. MacDonald bevallottan szimpatizált az oroszokkal, John Walter – a lap tulajdonosa – és a szerkesztő, J. T. Delanem elkötelezettek voltak a tisztán törökellenes irányvonal mellett.⁴⁵

Brit újságokhoz köthető törökbarát és oroszellenes vélemények a magyarországi kiadványokban

1875 nyarán, a hercegovinai lázadások kitörését követően a magyarországi lapok eleinte megőrizték szinte tárgyilagos, nyugodt hangnemeiket, és a szokásos módon hivatkoztak a brit parlamenti felszólalásokra, valamint cikkekre – ahogyan azt egyes kiadványok már a 19. század elejétől kezdve tették.⁴⁶ Ahogy a kormánypárt feladta korábbi elképzeléseit a magyar közjogi kérdéstről és Tisza a bihari pontokat „szegre akasztotta”, úgy az egyetemi hallgatók egyre aktívabbá váltak.⁴⁷ Mind-

⁴⁰ Benjamin Disraeli titkára volt 1874-től 1880-ig.

⁴¹ THOMPSON, Carlslake George, *Public Opinion and Lord Beaconsfield 1875–1880*, London, Macmillan and Co., 1886, I, 52–59.

⁴² Bár Thompson következtetései nem veszítették érvényüket, első kötetének kategóriái bevallottan elfogult állásponton nyugszanak (THOMPSON 1886, i. m. I, 72–170).

⁴³ THOMPSON 1886, i. m. I, 435–440.

⁴⁴ THOMPSON 1886, i. m. I, 432; THOMPSON 1886, II, 246, 250–254.

⁴⁵ SWARTZ 1985, i. m. 40.

⁴⁶ DÖBÖR András, *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)*, Bp., Gondolat, 2018, 188–190.

⁴⁷ SÁNDOR 2010, i. m. 81–82.

eközben Nagy-Britanniában a sajtó többsége oszmánbarát volt, és a status quo mellett állt a válság legelején. Augusztusban a *Spectator* és a *Times* humanitárius érveket felsorakoztatva békepárti cikkeket közölt, melyeket az olyan, korábbi konfliktusok miatt agitáló filhellén angol liberálisok inspiráltak, mint például Lord Russell.⁴⁸ Az egyes újságokon belül is meglehetősen vegyes nézetek jelentkeztek. A *Times* például szeptember 17-i számában megemlítette, hogy a felkelések mögött orosz részvétel állhat.⁴⁹ Más lapok azt a veszélyes lehetőséget latolgatták, hogy Törökország területeket enged át Oroszországnak.⁵⁰ November 1-jére a *Daily News* törökellenes álláspontra helyezkedett, de más brit orgánumok is megdöbbenek az orosz diplomácia által sugallt fegyveres beavatkozás lehetőségén.⁵¹ A *Times* és a *P. M. G.* az orosz érdekekről írt, majd a *Times*ban megjelentek olyan elméletek is, hogy Ausztria hajlandó lenne török tartományokat elfoglalni.⁵² Szintén még ebben a hónapban Disraeli megtartotta a londoni Guildhallban évértékelő beszédét, brit beavatkozást helyezve kilátásba.⁵³

Magyarországon az ellenzék fő orgánuma, az *Egyetértés* szívesen idézte a *Daily Telegraph* és a *Standard* törökbarát cikkeinek tartalmát.⁵⁴ A fordulópontra azonban jóval később, a következő év őszén következett be, amikor Gladstone liberális politikai kampányának hevében a magyar sajtó a brit konzervatív lapok számos cikkét kezdte átvenni.

Még 1876 januárjában, amikor a nagyhatalmak csatlakoztak az Andrássy-jegyzékhez, a *Pesti Napló* a három császár közös fellépésének szükségességét hangoztatta a békés megoldás érdekében. Más lapok azonban egyelőre elzárkóztak a pacifizmustól. Az ellenzék kifejezetten oroszellenes álláspontot képviselt, ám átmenetileg mérsékelt volt és kivárt, mivel a Tiszához közel álló *Ellenőr* február 15-i számában szintén Oroszországot láttatta a balkáni események mögött álló felbujtóként.⁵⁵ A brit kiadványok többnyire a békés, mérsékelt megoldást pártolták: A *Times* és a *Daily Telegraph* azt hangsúlyozta, hogy Nagy-Britannia az osztrák jegyzék minden pontját támogatja.⁵⁶

Ami a magyar lapokat illeti, A *Hon* angol parlamenti képviselők nyilatkozatait közölte, és az Andrássy reformterveire hivatkozó *Times* idézte.⁵⁷ A cikk végén általános utalásokat tettek a britek háborús hajlandóságára, és bár Angliát bírálták, mégis úgy mutatták be a szerzők, mint Andrássy partnerét egy esetleges „keleti

⁴⁸ THOMPSON 1886, i. m. I, 217–224; *The Spectator*, 1875. augusztus 21., 1; *The Times*, 1875. augusztus 21., 6.

⁴⁹ *The Times*, 1875. szeptember 17., 5.

⁵⁰ THOMPSON 1886, i. m. I, 225–231.

⁵¹ *The Daily News*, 1875. november 1.

⁵² THOMPSON 1886, i. m. I, 231–233, 243–255; *The Times*, 1875. október 20., 4; *The Times*, 1875. november 5., 5; *The Times*, 1875. december 1., 5; *P. M. G.*, 1875. november 9., 1.

⁵³ THOMPSON 1886, i. m. I, 235–236.

⁵⁴ *Egyetértés*, 1875. október 13., október 15., december 29.

⁵⁵ MENYHÁRT 1966, i. m. 48.

⁵⁶ *The Times*, 1876. január 27., 5; *The Daily Telegraph*, 1876. január 17., 4.

⁵⁷ *The Times*, 1876. január 20., 9.

actióban”.⁵⁸ 1876 márciusában a brit sajtó liberális és konzervatív orgánumai egyaránt arról írtak, hogy mivel az osztrák diplomácia tétlen maradt az oroszok ellen, ezért az Andrássy-jegyzék lényegét tekintve megbukott.⁵⁹ Rövidesen, májusra kiderült, hogy nem csupán tétlenségről van szó, mivel sor került a császárok találkozójára és a berlini memorandumhoz való csatlakozásukra. A találkozó hírért a korabeli brit orgánumok megdöbbenve fogadták, majd helyeselték a memorandum elutasítását a brit kormány részéről. A berlini dokumentum az „[...] elvben osztrák, részleteiben orosz” jelzőket kapta⁶⁰ a *Times*ban, júniusban pedig már odáig ment a lap, hogy kizárólag Nagy-Britanniát tekintette alkalmasnak a konfliktus megoldására.⁶¹

A magyar olvasók azonban csak szűrt, tompított beszámolókat találhattak a lapokban, amelyek a jegyzék brit elutasítását szövetségre való felhívásként tüntették fel. A *Hon* június 2-i számában az angol intervenció esélyeit fontolgatta, és az *Observer*t idézve szembeállította Angliát Oroszországgal. Az új török uralkodó trónra lépésével Angliának és a Monarchiának kedvező új politikai irányról, majd június 6-i és 9-i számában Anglia határozott lépéseiről írt: „[...] de tény előttünk az, hogy Angliának érdekében áll elszigetelni Oroszországot [...] tény az is, hogy egy angol szellemben vezetett keleti politika mellett monarchiánk érdekei biztosabban meg vannak óva, mint ha az orosz „»Fahrwasser«-ben úszunk.”⁶² Továbbá júniusban a lap Disraeli beszédeit ismertette. A *Pesti Napló* július 19-i számában szintén a háború esélyeit latolgatta, és szkeptikusan nyilatkozott a megegyezés lehetőségéről.⁶³

Június elejétől szeptemberig a *Times* számos cikket közölt a bolgár atrocitásokról, és ezzel meghatározta a következő hónapok napirendjét.⁶⁴ A *Hon* június 9-i számában a *Times*ra és más londoni hírforrásokra hivatkozott.⁶⁵ Június 30-án A *Hon* külön cikket jelentetett meg a keleti kérdéstről és a brit fegyverszállításokról szóló jelentésekről, miközben egy többrészes történelmi esszével is szolgált az olvasóknak a témában.⁶⁶ Az *Ellenőr* júniusi számaiban szintén egy lehetséges brit szerepvállalásról spekulált, és az angol, valamint a „háborúpárti” német lapok beszámolóit közölte.⁶⁷ A *Pesti Napló* a pánszlávizmusnak az európai közvéleménybe történő beszivárgásáról írt, amit a Monarchia engedékeny, baráti orosz kapcsolatainak tulajdonított.⁶⁸

⁵⁸ *A Hon*, 1876. január 24., 1.

⁵⁹ THOMPSON 1886, i. m. I, 278–280.; *The Times*, 1876. április 18., 7; *P. M. G.*, 1876. április 17., 1.

⁶⁰ *The Times*, 1876. május 23., 9.

⁶¹ THOMPSON 1886, i. m. I, 289.

⁶² *A Hon*, 1876. június 7., 1.

⁶³ MENYHÁRT 1966, i. m. 49–50.

⁶⁴ *The Times*, 1876. augusztus 8., 5; *The Times*, 1876. szeptember 6., 8.

⁶⁵ *A Hon*, 1876. június 9., 1; *The Times*, 1876. június 9., 9.

⁶⁶ *A Hon*, 1876. június 30., 1.

⁶⁷ *Ellenőr*, 1876. június 1–2., 7–9., 19., 23.

⁶⁸ MENYHÁRT 1966, i. m. 50–51.

Ez volt az a pont, amikor a májusi atrocitások hírei néhány hetes késéssel elkezdtek átszivárogni a magyar sajtóba. Nagy-Britanniában a *P. M. G.* azt sugallta, hogy a török vérengzéseket elítélő humanitáriusok félrevezetik a közvéleményt, mivel rosszul ítélik meg a területei megtartására törekvő Törökország cselekedeteit.⁶⁹ A *Daily News* bírálta Disraelit és a kormányt, majd június 23-i és július 8-i számában támadásba lendült.⁷⁰ A károk elkerülése érdekében Derby utasította a konstantinápolyi követet, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a Porta figyelemztetésére és az esetleges közfelháborodás megakadályozására. A *Daily News* és a *Times* leköszölte Derby követutasítását, helyesnek ítélve a külügyminiszter cselekedetét.⁷¹ Később azonban a lapok elítélték a vérengzéseket, és fokozatosan Disraelit és Derbyt tették felelőssé.⁷² Derby politikáját védendő a *Daily Telegraph* és a *P. M. G.* elkezdett narratívát építeni a humanitáriusok ellen.⁷³

A Monarchiában egyre nagyobb politikai nyomás nehezedett Andrássyra, és az *Egyetértés* visszatért korábbi törökbarát álláspontjához. A lap azt kezdte hangsúlyozni, hogy Németország egy orosz–magyar konfliktus esetén biztosan a magyarok mellé állna.⁷⁴ Az *Ellenőr* 1876 őszétől kezdve külön „keleti háború” rovatot szentelt az angol és német hírügynökségek jelentéseinek, Andrassy budapesti látogatása idején pedig különösen sok háborús témájú cikket közölt. 1876. szeptember 7-én beszámolt a humanitárius tüntetések hatásáról és az angol közvéleményben bekövetkezett változásról („Angliában egyre folyik a török kegyetlenségek elleni agitatio”).⁷⁵ Szeptember 10-én az agitációt már egyenesen „pártmanőverre aljasított philantropia és russophil [humanitárius] szédelgésnek” nevezte. Ugyanebben a számban a külügyi rovatot Gladstone pamfletének *Morning Post*-ban, a *Daily Telegraph*-ban és a *Standard*-ben megjelent ismertetése zárta.⁷⁶ Nem sokkal később a szerkesztők a címlapon közölték egy bizonyos H. Brown úrnak a magyarokhoz intézett aggódó leveleit, amelyek Gladstone tiltakozását kommentálták, és egyúttal a magyar politikáról, a közvéleményről és a kívánatos török győzelemről értekeztek.⁷⁷ A *Pesti Napló* szintén címlapon közölte a szerb–török háború eseményeit, de szeptember 11-i számában Gladstone beszédeit is ismertette.⁷⁸ Szeptember 15-én a *Daily Telegraph* „beteges humanizmus” kifejezése is megjelent fordításban.⁷⁹ Az osztrák–brit együttműködés emlegetése mindkét ország médiájában folytatódott. A *Times* szeptember 29-én

⁶⁹ THOMPSON 1886, i. m. I, 293–294.

⁷⁰ *The Daily News*, 1876. június 23., 5; THOMPSON 1886, i. m. I, 310–313.

⁷¹ THOMPSON 1886, i. m. I, 342–344; *The Daily News*, 1876. augusztus 12., 5.

⁷² *The Times*, 1876. július 22., 10; THOMPSON 1886, i. m. I, 316–317.

⁷³ THOMPSON 1886, i. m. I, 303–305, 336–337; *The Daily Telegraph*, 1876. június 30; *P. M. G.*, 1876. június 24., 1; *The Daily Telegraph*, 1876. július 18., 4–5.

⁷⁴ MENYHÁRT 1966, i. m. 52, 60.

⁷⁵ *Ellenőr*, 1876. szeptember 7., 2.

⁷⁶ *Uo.*, 1876. szeptember 10., 1.

⁷⁷ *Uo.*, 1876. szeptember 11–24.

⁷⁸ *Pesti Napló*, 1876. szeptember 11., 1.

⁷⁹ *Pesti Napló*, 1876. szeptember 15., 1.

kommentálta az atrocitásokat, és azt állította: ha Ausztria nem hajlandó cselekedni, akkor Nagy-Britanniának kell helyreállítania a rendet a Balkánon.⁸⁰ Szeptember közepére a *Times*-ban is megjelent néhány oroszellenes vélemény – az exeteri püspök cikke –, a brit kormány álláspontját legmarkánsabban képviselő lap azonban még mindig a *Daily Telegraph* volt.⁸¹

A brit és az osztrák–magyar politikai lapok számára a fordulópontot Disraeli aylesburyi beszéde (szeptember 20.) jelentette. Ez volt az a beszéd, amely a brit konzervatív médiában megjelenő törökbarát véleményekkel együtt felkeltette a magyar hírlapok érdeklődését, és nagy hatást gyakorolt a magyarországi sajtó oroszellenes megnyilvánulásaira.⁸² Míg a *Daily News* és a *Spectator* katasztrófalisknak tartotta a beszédet, érdekes módon a *Times* helyeselte az erős oroszellenes fellépést. A beszéd meglepő módon felélesztette a törökbarát hangokat az országban, és elkedvetlenítette a liberális tábor.⁸³ Október elejétől kezdve a *Daily Telegraph* és a *P. M. G.* rátermett vezetőnek állította be Lord Derbyt, mivel a konzervatív lapok megpróbálták jó színben feltüntetni az „angol feltételeknek” nevezett, Derby által szerkesztett új memorandumot, miközben egyúttal az ellentábor azzal vádolták, hogy a humanitárius hozzáállással a „nemzeti pusztulás” felé vezető útra léptek.⁸⁴ A *Times* bírálta Derbyt, viszont megemlítette, hogy Ausztria Oroszországgal összhangban elfoglalhatja Boszniát.⁸⁵ Mivel Gladstone agitációja egész hónapban folytatódott, ezért a brit újságokban mindkét párt és oldal cikkei megjelentek.⁸⁶ Míg a *Daily News* és a *Times* a humanitárius agitációt próbálta újjáéleszteni, a *Spectator* október 21-én arról írt, hogy Ausztria hajlandónak látszik csatlakozni Oroszországhoz a zsákmány felosztásában, s szinte csak az agitáció által táplált nemzetközi közvélemény akadályozza őket.⁸⁷ Az aylesburyi beszéd az *Egyetértést* is megihlette, amely Gladstone-t és a humanitáriusokat okolta az oroszbarát magatartásért. A lap egyre inkább a brit konzervatív célokkal azonosult, s így mind gyakrabban idézte a *Daily Telegraph* értesüléseit.⁸⁸

Október végén a *Pesti Napló* a többi lappal versengve számolt be egy esetleges brit vagy német szövetség lehetőségéről, majd egyúttal bírálta a *Times*-t, amiért az szerinte támogatta az oroszbarát tüntetéseket.⁸⁹ Október 9-én a *Times* közölte W. E. Forster hosszú beszédét, amely Ausztria tétlenségét is említi: „[...] Nem várhatjuk

⁸⁰ *The Times*, 1876. szeptember 29., 4.

⁸¹ THOMPSON 1886, i. m. I, 413, 432–435.

⁸² *Az Egyetértés* 1876. szeptember 25-i számában hosszú főcímben üdvözölte és ismertette Disraeli beszédét.

⁸³ THOMPSON 1886, i. m. II, 19–39; *The Daily News*, 1876. szeptember 21., 5; *The Spectator*, 1876. szeptember 23., 1; *The Times*, 1876. szeptember 26., 8.

⁸⁴ THOMPSON 1886, i. m. II, 50–67, 77; *The Daily Telegraph*, 1876. október 7., 5; *P. M. G.*, 1876. október 3., 9.

⁸⁵ *The Times*, 1876. október 3., 8.

⁸⁶ THOMPSON 1886, i. m. II, 71–81.

⁸⁷ THOMPSON 1886, i. m. II, 83; *The Spectator*, 1876. október 21., 1.

⁸⁸ *Egyetértés*, 1876. szeptember 10., 11., 14., 19–20.

⁸⁹ *Pesti Napló*, 1876. október 20., 1.

el, hogy Magyarország vagy Ausztria, vagy az Osztrák Birodalom bármelyik alattvalója csendben aláveti magát annak, hogy Oroszország birtokba vegye az Alsó-Dunát.”⁹⁰ Az *Ellenőr* átvette az angol sajtó ehhez hasonló véleménycikkeinek hangnemét, későbbi számaiban a *Times*, a *Telegraph* és a német sajtó cikkeit, valamint a *Daily News* is idézte, de a brit liberálisok tüntetéseiről is írt.⁹¹ Annak ellenére, hogy az *Ellenőr* a kormány lapja volt, fokozatosan bírálni kezdte a magyar tétlenséget.⁹² Október 22-i számában csak röviden, szerkesztői közlemény mellett, de beszámolt a budapesti törökbarát diáktüntetők beszédéről: „[...] A nemzet közvéleménye választott. A magyar nem maradhat adósa török szomszédjának. Európa művelődését, haladását és szabadságát vész fenyegeti, a siberiai ólombányák réme, a varsói kegyetlenségek bünszerzője lábbal tiporja a nemzetközi jogokat, a »veres kereszt« álczája alatt fenyegeti Európa nyugalalmát és annak elővédét a magyar államot. Hallgathatunk-e? [...] mutassuk meg, hogy a testvér török nemzetet véres küzdelmeiben a magyar ifjúság rokonszenve kíséri, mely győzelmet kíván e becsületes harcosoknak. A török nemzet iránti rokonszenv kifejezésére fáklásmenetet rendezünk. És van-e magyar, van-e polgár, ki elmaradna, midőn jelszavunk: le a zsarnok barbarizmussal, éljen a civilisatio!”⁹³

Október 21-én és a nagyszabású hallgatói demonstrációról a magyar politikai sajtó valamennyi lapja részletesen beszámolt. A gyűlés után egy 18 fős küldöttség kereste fel a miniszterelnököt, aki – bár a gyűlést nem tiltotta be – arra kérte a diákokat, hogy halasszák el a felvonulást.⁹⁴ Tisza Kálmán a brit sajtóvisszhangra is reflektált a diákokhoz intézett szavaival: „Ha figyelemmel kísérik a külföldi sajtót, mit nem vonok kétségbe, feltűnhetett, hogy Magyarország úgy állítatik ott oda [...] mint a mely szintén keleti származásánál fogva a törökországi keresztények elnyomatását óhajtja. Tudvalevő, mit mondott felőlünk Gladstone, ki egyenesen a magyar nemzet eltörlését hangoztatta.”⁹⁵ A tüntetők tömege két nap leforgása alatt azonban Budapest diákjainak, polgárságának és munkásságának egyvelegévé vált. A rendőrség kíséretében *A Hont* szerkesztő Jókai Mór házához vonultak, aki előbb csillapítani próbálta a tömeget, majd visszautasította a csatlakozást.⁹⁶ Később a tömeg kettévált, majd egy részük a török konzul lakásához vonult, ahol a rendőrség feloszlatta őket.⁹⁷ Tisza megállapítása helytállóan bizonyult: a diákokra nagy hatással lehetett a külföldi sajtó, hiszen elsősorban ott akarták megjelentetni proklamációjukat.

Az *Egyetértés* október 28-i számában a *Times* és a *Spectator* cikkeit is hivatkozta, amelyek a tisztességtelen orosz diplomácia gondolatát sugalmazták. A lap

⁹⁰ *The Times*, 1876. október 9., 10.

⁹¹ *Ellenőr*; 1876. október 13., 2.

⁹² *Ellenőr*; 1876. október 17., 1.

⁹³ *Ellenőr*; 1876. október 22., 3.

⁹⁴ SÁNDOR 2010, i. m. 84.

⁹⁵ *Pesti Napló*, 1876. október 23., 1.

⁹⁶ SÁNDOR 2010, i. m. 86–87.

⁹⁷ *Ellenőr*; 1876. október 27., 1.

azt is állította, hogy Andrassy nehéz helyzetbe került, mivel a Reichsrat a minisztérium hatáskörének korlátozását fontolgatta.⁹⁸ Később, novemberben a *Standard* is megerősítette ezeket az elképzeléseket.⁹⁹ Bár az *Egyetértést* rövid időre lefoglalta Kossuth Lajos keleti kérdésről és a preventív háború szükségességéről írt gondolatainak publikálása, a lap a brit részvételről is meg akarta győzni olvasótáborát.¹⁰⁰ „Anglia készen áll [...] és addig fog harcolni, amíg igazságot nem szolgáltat [...]”.¹⁰¹ Pár nappal korábban Beaconsfield Guildhallban tartott beszéde uralta a brit nyilvánosságot, majd a cár is elmondta baljós moszkvai szónoklatát. A brit tory sajtó és a *Standard*, kapva az alkalmon, összekapcsolta e két megnyilvánulást.¹⁰² Az *Egyetértés* szintén teljes terjedelmében közölte Disraeli nyilatkozatát.¹⁰³

Mindennek tükrében talán nem meglepő, hogy november közepétől Angliában felerősödött a háborús hangulat. A *Daily News* továbbra is kritikus maradt Beaconsfielddel szemben, akiről úgy vélte, hogy soha nem fogja meggyőzni Ausztriát az Oroszország elleni fellépés szükségéről, ugyanakkor azt is elismerte, hogy a cár beszéde szakítást jelentett Derby békés törekvéseivel.¹⁰⁴ Ezek a felvetések másokkal együtt *A Honban*¹⁰⁵ és az *Egyetértésben* is szerepeltek, majd *A Hon* az ellenzéki laphoz hasonlóan átvette a *P. M. G.* és a *Daily Telegraph* által gyűjtött információkat az orosz csapatokról.¹⁰⁶ 1877 februárjától májusig a brit közvélemény megnyugodni látszott, és a konstantinápolyi konferencia teljes időszakában megfigyelő álláspontra helyezkedett, mivel az olvasókat leginkább a diplomáciai fejlemények érdekelték.¹⁰⁷

Magyarországon 1876 végétől kezdve a kormánypárt és az ellenzék egy része, valamint sajtójuk az osztrák–magyar külpolitikai kudarcokat a veszélyesnek vélt orosz szövetséggel hozta összefüggésbe. A magyar parlamentben Mocsáry Lajos és Helfy Ignác interpellációikban elítélték Tisza törvénytelennek tekintett rendőri intézkedéseit a tüntető egyetemistákkal szemben, Lord Beaconsfield beszédét pedig egy vita során felhasználták a miniszterelnök ellen.¹⁰⁸ 1877 tavaszán a diákok már inkább stratégiát váltva nagy összegű adományokat gyűjtöttek, és Abdul Kerim számára díszkardot készítettek, amelyet később Konstantinápoly-

⁹⁸ *Egyetértés*, 1876. október 26–31; *The Times*, 1876. október 21., 5; *The Times*, 1876. október 21., 9.

⁹⁹ *Egyetértés*, 1876. november 7., 4.; *The Standard*, 1876. november 10., 5.

¹⁰⁰ *Egyetértés*, 1876. november 25., 1–4.

¹⁰¹ *Egyetértés*, 1876. november 11., 1–4.

¹⁰² THOMPSON 1886, i. m. II, 93–107; *The Standard*, 1876. november 10., 4.

¹⁰³ *Egyetértés*, 1876. november 14. 1–4.

¹⁰⁴ *Daily News*, 1876. november 25., 4.

¹⁰⁵ *A Hon*, 1876. november 11., november 14.

¹⁰⁶ *Egyetértés*, 1876. november 19. 1–4; *A Hon*, 1876. november 26; 1, *P. M. G.*, 1876. november 17., 5.

¹⁰⁷ THOMPSON 1886, i. m. II, 128, 142–165.

¹⁰⁸ *Egyetértés*, 1876. november 26. 1–4.

ba vittek, mintegy kifejezve a magyar nép jóakarátát.¹⁰⁹ A politikai fiaskó elkerülése végett Tisza hosszas levélben arra kérte Andrássyt, hogy tántorítsa el a diákokat az akciótól.¹¹⁰ A magyar miniszterelnök később a császárnak írt levélben érvelt a hazatérő diákok megbüntetésé ellen, mert úgy látta, hogy az a stabilitást veszélyeztetné.¹¹¹

A konstantinápolyi konferencia (1876. december 23. – 1877. január 20.) alatt a *Daily Telegraph* elhivatottan kommentálta Salisbury küldetését, és szinte utasításokat közölt a brit követtel, mivel az egyszerű reformokat elegendő eszköznek tartotta Oroszországgal szemben.¹¹² A *Pesti Napló*, az *Ellenőr* és az *Egyetértés* februári számaiban a brit konzervatívok beszédeit és az alsóház vitáit közölték.¹¹³ 1877. április 24-én, az orosz–török háború kitörését követően a *Daily Telegraph* azt állította, hogy az oroszok célja az oszmán főváros elfoglalása, és ezzel az európai és brit érdekek megsértése.¹¹⁴ A brit és az osztrák érdekek közeledésével párhuzamosan május 5-én a *Times*ban cikket írtak az osztrák semlegességről.¹¹⁵ Szintén néhány nappal később egy bizonyos „anglofil” levelei jelentek meg a *Daily Telegraph*ban, és azt szorgalmazták, hogy Nagy-Britannia csatlakozzon Ausztriához és Törökországhoz az oroszok ellen.¹¹⁶ A cikk szerzőjét ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy ekkor kezdődtek meg a titkos tárgyalások Andrássy és Lord Beaconsfield között.¹¹⁷ Ezekben a hetekben a *Times* is szokatlanul sok cikket közölt Ausztriáról.¹¹⁸ 1877 májusától a magyar sajtóban hasonló felvetések jelentek meg, majd egyes magyar politikusok a Nagy-Britanniával való azonnali katonai szövetségkötést szorgalmazták.¹¹⁹ A *Daily Telegraph* és a *Spectator* ekkoriban úgy vélték, hogy amennyiben Nagy-Britannia nem avatkozik be, a flotta és az ország jelentős presztízsveszteséget szenvedhet.¹²⁰

A *Pesti Napló* és az *Egyetértés* cikkei a magyar külpolitika szuverenitásának elvesztését bírálták. Tisza július 1-jei beszédében igyekezett megnyugtatni pártját, viszont az Andrássytól származó információt továbbítva azt állította, hogy a Monarchia nem zárja ki a balkáni török területek felosztását. A parlamentet ezután feloszlatták, mielőtt a vita elfajulhatott volna. A *Pesti Napló* 1878-ig közölt kriti-

¹⁰⁹ SÁNDOR 2010, i. m. 92–93.

¹¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) X, PA X689 (mikrofilm), 1794, 103. Tisza Kálmán Andrássy Gyulának, 1877. január 3.

¹¹¹ MNL OL P 4-592, Tisza Kálmán Ferenc József császárnak, 1877. augusztus 22.

¹¹² *The Daily Telegraph*, 1877. január 6., 4–5.

¹¹³ *Egyetértés*, 1877. február 17, 18, 20. 1–4; *Ellenőr*, 1877. február 18., 1–2.

¹¹⁴ THOMPSON 1886, i. m. II, 184–185.; *The Daily Telegraph*, 1877. április 27–30.

¹¹⁵ *The Times*, 1877. május 5., 7.

¹¹⁶ THOMPSON 1886, i. m. II, 186; *The Daily Telegraph*, 1877. május 15., 5.

¹¹⁷ DIÓSZEGI István, *Andrássy und Disraeli im Sommer des Jahres 1877 = Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 156(1980).

¹¹⁸ *The Times*, 1877. május 2, 5, 14, 16, 21, 25, 29.

¹¹⁹ *A Hon*, 1877. május 7., 1; *Egyetértés*, 1877. május 17., 1–4; *Ellenőr*, 1877. május 20–22.

¹²⁰ THOMPSON 1886, i. m. II, 250–254; *The Daily Telegraph*, 1877. július 25., 5; *Spectator*, 1877. augusztus 18., 1.

kus hangvételű cikkeket az okkupáció és külpolitika témájáról, amelyekben azokat az ellenzéki képviselőket is idézték, akik az oroszbarát politikát „természetellenesnek” és „börtönnek” vélték a magyarok számára. A boszniai okkupáció lehetőségének növekedésével a magyar sajtó hangja egyre fenyegetőbbé vált.¹²¹ Az oszmán csapatok október 15-i veresége után, és a Konstantinápolyt veszélyeztető orosz hadmozdulatok miatt a *Daily News* liberális véleményformálói is feltételeztek egy esetleges brit katonai beavatkozást.¹²² A törökbarát nyomás így egyre növekedett a brit kormányon. November elején Disraeli ismét magáénak tudhatta háborúpárti szavazói támogatását, és elítélte a liberálisokat.¹²³ Az *Egyetértés*, az *Ellenőr* és a többi magyar napilap néhány hónapig saját tudósítóira hagyatkozott, azonban később az ellenzéki lapnak is el kellett ismernie a törökök vereségét. A beszámolót ugyanakkor a *Daily Telegraphra* hivatkozva tette közzé.¹²⁴ 1877 telére világhosszá vált, hogy a Derbyhez hasonló brit mérsékeltek alulmaradtak a háborús párttal szemben. Plevna december 10-i elestével a törökbarát sajtó azon az állásponton volt, miszerint a konferencia és a közvetítés ésszerű, de 1878. január közepétől már a háború is terítékre került.¹²⁵ Az *Egyetértés* a *Times*, a *Daily Telegraph* és a *Morning Post* különböző cikkeinek tartalmát közölte, viszont továbbra is a közvetítést tartotta helyénvalónak.¹²⁶ Később a magyar lap a *Times* ellenzéki szócsőnek nevezte, mivel az „a vérszomjas filantrópokat” támogatja.¹²⁷

December 26-i számában a *Times* utalt arra, hogy a brit kormány készen áll a háborúra, és a fegyveres semlegesség politikája felé fordul. A *Daily News* január elején szintén úgy vélte, hogy Angliának valamikor be kell lépnie a háborúba.¹²⁸ Míg a *Standard* hasonlóan vélekedett, addig a *Globe* azt találgatta,¹²⁹ hogy a cár vajon rá fogja-e kényszeríteni Törökországot az orosz feltételeket követő békekötésre.¹³⁰ Az események hatására a belpolitikában előtérbe kerültek a brit ruszofób, kormánypárti munkásegyletek. A *Times* december 29-i közlése alapján aznap a Trafalgar téren tüntetők gyűltek össze, 31-én pedig a magyarországi törökbarátok – főleg ellenzéki politikusok, mint Helfy, Simonyi – a *Times*on keresztül küldték „együttérző üdvözlétüket” Budapestről.¹³¹ Röviddel a kölcsönös gesztusok után az *Egyetértés* a *Times*, a *P. M. G.*, a *Daily News*, a *Daily Telegraph* és a *Standard*

¹²¹ MENYHÁRT 1966, i. m. 52–60.

¹²² *The Daily News*, 1877. november 21., 5.

¹²³ THOMPSON 1886, i. m. II, 262–265.

¹²⁴ Ld. *Ellenőr*; 1877. október 16–20; *Egyetértés*, 1877. november 19., 1–4; *The Daily Telegraph*, 1877. november 17., 5.

¹²⁵ THOMPSON 1886, i. m. II, 266–267.

¹²⁶ *Egyetértés*, 1877. december 12., 1–4.

¹²⁷ *Egyetértés*, 1877. december 25., 1–4.

¹²⁸ THOMPSON 1886, i. m. II, 270–273; *The Daily News*, 1878. január 2–3.

¹²⁹ *The Globe*, 1877. december 19., 1.

¹³⁰ *The Standard*, 1877. december 20., 4.

¹³¹ THOMPSON 1886, i. m. II, 290–291.

cikkeiből közölt híreket.¹³² *A Hon* is nagy izgalommal számolt be a brit belpolitikai eseményekről.¹³³

Egy rövid pillanatra tehát úgy tűnt, hogy Nagy-Britannia egyesült az intervenció zászlaja alatt. Január 2-án azonban Lord Carnarvon beszéde lecsillapította a dzsingókat.¹³⁴ A parlament első ülése után Beaconsfield kijelentette, hogy nincs szükség az Andrássy-jegyzékre, sem a nagyhatalmak bevonására, mivel az angolok önszántukból helyezkedtek semleges álláspontra, és Nagy-Britannia szövetségeseikkel vagy azok nélkül is képes megvédeni érdekeit.¹³⁵ Beaconsfield beszéde erős üzenetet jelentett, és annak címzettje talán nem kizárólag a nemzetközi közösség, hanem Andrássy volt, akire – legalábbis az *Egyetértés* szerint – ekkor nagy nyomás nehezedett a bécsi katonai kör részéről. Erre utalhat az is, hogy a *Pester Lloyd* a védelmére kelt.¹³⁶ A január elején a *Times*ban publikált cikkek szintén osztrák–brit együttműködésre utaltak.¹³⁷ Az *Egyetértés* ebben a hónapban több cikket is közölt arról, hogy Nagy-Britannia beléphet a konfliktusba.¹³⁸ Mikközben a lap lelkesen tudósított a brit flotta konfliktuszónába hajózásáról, egyúttal a hónap végéig bírálta Ausztria látszólagos tétlenségét.¹³⁹ A kölcsönös szövetség gondolata csak jóval később, az Oroszország által Törökországra erőltetett egyoldalú előzetes békefeltételek közzlése után tért vissza.¹⁴⁰ A szövetség lehetőségét utoljára a *Times* említette még közvetlenül azelőtt, hogy Nagy-Britannia és Ausztria titokban valóban megegyeztek volna a Balkánon követendő közös politika feltételeiről.¹⁴¹

Következtetések. Politikai következmények Ausztria–Magyarországon és a brit tory újságok hatása

Bár nincs közvetlen bizonyíték a magyar közvélemény tendenciáinak megváltozása és a sajtóban kifejtett vélemények közötti kapcsolatra, a brit konzervatív lapok cikkeinek magyar sajtó általi átvételével párhuzamosan nyugtalanság lett úrrá a hazai közvéleményen. Ebben közrejátszhatott, hogy az első jelentősebb magyar hírügynökség, a Budapester Correspondenz a válság ideje alatt, 1875-ben jött létre, és a Monarchia lapjai a külföldi hírek tekintetében csak olyan ügynökségek-

¹³² *Egyetértés*, 1877. december 31., 1–4., 1878. január 1., 2–3.

¹³³ *A Hon*, 1877. december 28–31.

¹³⁴ THOMPSON 1886, i. m. II, 294–295; *The Daily News*, 1878. január 3., 3.

¹³⁵ THOMPSON 1886, i. m. II, 300–301.

¹³⁶ *Egyetértés*, 1878. január 3.

¹³⁷ *The Times*, 1878. január 14–15., 5; *The Times*, 1878. január 21., 9.

¹³⁸ *Egyetértés*, 1878. január 9., 12.

¹³⁹ *Egyetértés*, 1878. január 14., 17, 20.

¹⁴⁰ *The Times*, 1878. március 14., 9.

¹⁴¹ *The Times*, 1878. május 31., június 1–3. A megállapodás ügyében ld. GOULD, William A., *The Anglo-Austrian Agreement of 1878 = English Historical Review*, (1926), 108–112.

re hagyatkozhattak, mint a Havas, a Reuters és a Times, illetve bizonyos mértékig a bécsi és más német lapok cikkeit idézték.¹⁴² Az *Egyetértés* szerkesztője még arra is utalt, hogy az angol sajtónak az egész Balkánon vannak tudósítói, amit az osztrák–magyar lapok csak jóval később engedhettek meg maguknak.¹⁴³ Azzal, hogy a magyar lapok átvették a keleti válságról szóló brit híreket, egyúttal importálták a brit kiadványoknak a konzervatív párti elit által ihletett politikai narratíváját. A brit elit így az oroszellenes kiadványokon keresztül meghatározta mind a magyarországi kormánypárti, mind az ellenzéki sajtó napirendjét. Herman és Chomsky koncepciójának így megfelel az az elképzelés, miszerint az elit és az átvett napirend alakította a közvélemény külpolitikával kapcsolatos álláspontját. Az, hogy a magyar sajtó figyelmen kívül hagyta a felkelés következtében elhunyt szláv keresztények sorsát, szintén a szerzőpáros „értékes és értéktelen áldozatok” koncepcióját támasztja alá.

Annak ellenére, hogy a szubvencionálás a Monarchiában a sajtó befolyásolásának bevett eszköze volt, a magyarországi sajtóorgánumok jelentősen eltértek a döntéshozók számára kényelmes irányvonalától, és súlyos belpolitikai válságot idéztek elő. Ez a jelenség leginkább az *Egyetértés* esetében szembetűnő, amely a *Daily Telegraph* háborúpárti narratíváját vette át, de a válság egy pontján mind az ellenzéki, mind a kormányhoz közeli sajtó kritizálta a passzívnak tűnő osztrák–magyar külpolitikát. A Nagy-Britanniában a Liberális Párt győzelméhez vezető Midlothian-kampányhoz hasonló módon a keleti kérdés ügye a magyarországi 1878-as választásokon is felfordulást okozott, amikor a párt száz mandátumot veszített a törvényhozásban, és rövid időre meginogni látszott.¹⁴⁴ A magyar közvélemény „nyomása” (vagy legalábbis annak hatása) közvetlenül is éreztette hatását, amikor Andrássy és Tisza az 1878. január 14–15-i katonai értekezleten a preventív háború gondolata mellett tették le voksukat. A magyar közvélemény látványos megnyilvánulásait használták fel érveikben, amikor Bosznia megszállása helyett az Oroszország elleni preventív háború gondolatát próbálták igazolni. Ferenc József és a katonai kör végül azt tanácsolta Andrássynak, hogy inkább készüljön fel a béketárgyalásokra, így egyúttal a későbbi berlini kongresszusra.¹⁴⁵

1878-ban az osztrák–magyar vezetésnek és a befolyásos katonai köröknek a törökbarát/oroszellenes közvélemény miatt két következménnyel kellett számolnia. Egyrészt az osztrák közvélemény ellenállásával, amely a várható költségek miatt ellenezte a katonai fellépést. Másrészt a magyar közvélemény rosszállásával, amely egy keleti háborúra készült, de helyette a boszniai okkupációt, a „testvéri” török nép területeinek megszállását kapta. Egy évvel később, 1879-ben Andrássy lemondását elfogadta az uralkodó. Egy keltezetlen – feltehetően 1878 végén írt – dokumentumban amellet érvelt, hogy a sajtónak nem kellett volna olyan szigo-

¹⁴² BUZINKAY 2016, i. m. 185–186.

¹⁴³ *Egyetértés*, 1875. november 11., 1–4.

¹⁴⁴ KATUS 2012, i. m. 362–363.

¹⁴⁵ BENCZE László, *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban*, Bp., Akadémiai, 1987, 44–49.

rúan megítélnie őt, illetve a helyes sajtópolitikáról is megosztotta gondolatait: „[...] csak egy valódi felelősség nehezedik a miniszterre, egy meg nem vesztegethető bírása lehet, és ez a történelem mely a politikát utólagosan eredményei után ítéli meg. [...] Inkább mint minden másra áll ez a külpolitikára nézve mert a külpolitika eredményei nem mutatkoznak rögtön hanem rendszeren évek múlva. Inkább áll Ausztria Magyarországon mint bárhol másutt más országokban van egy nemzeti tradicionális irány, melytől eltérni a miniszternek nehéz – melyet midőn azt kitüzi ugyszolván az összes közvéleményre számíthat. [...] Csak egy út van, amely a miniszternek biztos kilátást ad, hogy nem fog megtámadatni és ez az, ha semmit sem tesz, hanem hagyja a dolgokat menni amerre maguktól mennek, akkor mindkét rész egyesül azon örömben, hogy semmi sem történik ami a másik részt kielégítené. Ez esetben a sajtó, a delegátus tökéletesen meg vannak elégedve.”¹⁴⁶

Bordás, Bertalan

“Humanitarian giddiness” and “Turkophile demonstrations”

Parallels between the British and Hungarian press and public opinion during the Great Eastern Crisis of 1875–1878

The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Great Eastern Crisis were followed with great interest by the European press, including the most important political newspapers of the Austro-Hungarian Empire and the United Kingdom. In my thesis, I present the impact of the British political press narrative on Hungarian political life. The Balkan war and the prospect of Slavic unification, as well as the news of Russian intervention in the Balkans, mobilised masses in both countries. In the United Kingdom, the press was divided into two major camps: a pro-peace and a bellicose one, and the latter had a significant influence on public opinion in the Monarchy. Throughout 1876 and 1877, various committees were formed from pro-Turkish students demonstrating in the streets of Pest. Based on the assumption of the press influence of the British elite, the study focuses on the Hungarian domestic political agenda, the student protests in Hungary in 1876 and their role in domestic and foreign policy. The study also examines the relationship between the press releases that triggered the anti-Russian demonstrations in the major cities of the two countries. Finally, the study reviews the impact of British publications in the Hungarian press and on the front of domestic and foreign policy of the Monarchy.

Keywords: Gyula Andrassy, British Empire, British Conservative Party, foreign policy decision-making, Austro-Hungarian Monarchy.

¹⁴⁶ MNL OL P 4-(592), 33.